

A FÉRFIAK NŐTÖRTÉNELME

Arisztotelész és a nemi hierarchia

A matriarchátus bomlása után kialakuló polisz-társadalomban Platón a nők és férfiak egyenlőségét nem kérdőjelezte meg, sőt elképzelhetőnek tartotta a nemi szerepek felcserélődését (pl. gyermeknevelés). Korában némileg érezhető volt a matriarchátus hatása, de a későbbi tanítványok időben és gondolatiságban eltávolodtak a korábbi rendtől. Az ész, az érzelem hierarchiájának elterjesztése révén vált magasabb rendűvé a vezető /férfi/ ész, és lett mesterségesen leértékelt a vezetett /nő/ érzelem sztereotípiája. (Nő és férfi elvi azonosságának nézete, és a nemek egyenlőségre törekvése legközelebb a XIX–XX. században jelent meg.)

Platón tanítványa, Arisztotelész a férfi–nő kérdésében radikálisabb irányt követett mesterénél – nyíltan szembefordult például (az) *Az államban* leírt nő-, gyermek- és vagyongözösségi rendszerrel –, és az általa közvetített nemi paradigma az európai kultúra meghatározó elemévé lett. Napjaink társadalmi nemi berendezkedése is e töről fakadhat, miszerint a férfiak a hatalom- és haszon-orientált szférában tevékenykedjenek, a nők pedig kiszolgálóként a háttérszférában. Az alább idézett diskurzusok nyilvánosság előtt hangzottak el, s a nőkre mért negatív hatásuk felbecsülhetetlen volt, mivel az írástudók terjesztették, a hallgatóság pedig leginkább kritika nélkül elfogadta a rétor véleményét. Az alábbiakban igyekszem ennek nyomait bemutatni, az idézetek nagy része Arisztotelész: *Politika* című művéből származik. Arisztotelésznek a nemekkel kapcsolatos állításai közel sem voltak oly alaposak és helytállóak, mint más területen megalkotott szellemi hagyatéka. A férfihatalom aprioritásából fakadó premisszákat ellenpróba nélkül jelenítette meg, amelyek univerzalitását a követő évszázadokban sem kérdőjelezték meg. A társadalmi rend ismertetésében leszögezte: az állam olyan közösség vagy társulás, amelyet férfiak és nők, szabadok és szolgák alkotnak, viszonyuk minden szinten kölcsönös, de közöttük minőségbeli különbséget kell tenni:⁹

„A hím és a nőstény viszonya természettől fogva az, hogy amaz erősebb, emez gyengébb, amaz uralkodó, emez az alárendelt elem. S szükségszerűen így kell ennek lennie mindenütt az emberek között is. Akik közülük annyira különböznek másoktól, mint a lélek a testtől vagy az ember az állattól (ennyire vannak azok, akiknek munkája nem más, mint testüknek foglalkoztatása, s ez az ő legértékesebb teljesítményük), azok

⁹ Arisztotelész, 1994:5.

természet szerint szolgál, akiknek javukra van, ha amazok vezetésének alárendelik magukat”.

Arisztotelész a nők alacsonyabb státusát egyfajta *természetes hierarchiaként* kezelte, a közéletből, és a politikából pedig kizárta a női érdekvérvényesítést. Szerinte férfi és nő *eredendő* természete miatt nem lehet egyenlő, amely jelleg veleszületett esszencia. A nők vezettségét *politikai* szükségszerűségnek, a társadalmi működést támogató és előrevivő felosztások közé sorolta, viszont különbséget tett a gyermek vezetése és az asszony vezetése között. Előbbit szeretettelisége, és az idősebb jogán (szülő) gyakorolt hatalmánál fogva magasabb rendűnek tartotta, mint a nők vezetését. A későbbiekben ehhez csatlakozva kifejlődött a női- agy és a férfi- agy megkülönböztetését hirdető az esszencialista felfogás, miszerint: a férfias értelem – nőies érzelem, az erény – bűn egymást kizáró bináris nemi oppozíció.¹⁰ Arisztote-

¹⁰ Az esszencializmus lényege, hogy a dolgok kétféleképpen rendelkezhetnek tulajdonságokkal. A férfi és nő fogalompár eredetileg az eltérő testi jegyeket jelezte, a biológiai különbözőség alapját képező elsődleges és másodlagos jelleg szerint. Ezáltal a társadalmi nemi szerepek taglalásakor más háttértartalmat foglalt magában például a női- munka, és mást a férfi- munka fogalma. Az azokhoz kapcsolódó sztereotípiák preconcepciók képében jelentek meg, és fizikai adottságok figyelembevétel nélkül behatárolták, mely munkákat végezzenek férfiak, és melyeket nők. A felvetést – ahogyan a hasonló, egyoldalúan meghatározott állítás – számos kételyt vetett fel, közülük csak egy: ha a sztereotípiá szerint a férfimunka értékesebb a nőinél, a dolgozó kvalitása is behatárolttá válik, és a képességek, teljesítmény figyelembe vétele nélkül hatalmi hierarchia alakul ki. Nagl-Docekal 2006:175-184.

lész az erkölcs tekintetében is különbséget tett:

*„...nem ugyanolyan az asszonyi józanság, mint a férfiu, de a bátorság és az igazság sem ugyanolyan, mint ahogy ezt Szókratész gondolta, hanem az egyik fajta bátorság vezetésre, a másik engedelmessegre van hivatva, s ugyanígy a többi erény is”.*¹¹

A férfi–nő ellentétpár megalkotása, és hierarchikus viszonyának felvázolása is ilyen alapokon nyugodott, amelynek elutasítása a feminista hatalomkritika alaptétele lett.¹² A kontradiktórius ellentétpárok absztrakciója, mint például a test és lélek, a forma és anyag, a jó és rossz, az értékes és értéktelen, a világos és sötét, pozitív, ill. negatív besorolással beépült a férfi–női viszonyrendszerbe, és a nemek interakciójának meghatározó logoszává vált. Mindez kiegészült azzal az esszencialista megállapítással, hogy: *„a férfi természeténél fogva inkább vezetésre hivatott, mint a nő, hacsak nem természetellenesen fejlődött”.*¹³ A nemek ekképpen kialakított társadalmi rendjét univerzális axiómaként kezelték. Arisztotelész:

„Ha aztán egyetlenegy férfi vagy többen, de mégsem annyian, hogy a teljes városállamot alkothatnák, annyira kimagaslanak erényeikkel, hogy velük (...) az összes többi polgárok kiválósága és politikai képessége együttvé-

¹¹ uo. II. k 126 0a

¹² Arisztotelész: uo. és ld. még: Arisztotelész – Metafizika. Nagl-Docekal, 2006: 175-195

¹³ Arisztotelész, I. k 125 9b

ve sem mérhető össze; akkor nem szabad őket a városállamnak csupán alárendelt részeseiül tekintenünk; mert rájuk nézve igazságtalanság volna, ha másokkal csak egyenlő elbánásban részesítenénk őket, amikor azoktól erény és politikai képesség szempontjából annyira különböznek; hiszen ilyen férfi az emberek között istenszámba megy”.¹⁴

Az ekképpen kialakított *nemi hierarchia* női szemszögből nézve tehát ugyanolyan polarizált hierarchikus rendszerként is értelmezhető, mint az arisztokrácia, melyben egy bizonyos kiválasztott csoport uralkodik egy másik csoport fölött. Nemi arisztokrácia esetén – ellentétben a klasszikus értelemben vett, csekély létszámú arisztokrata réteggel – az uralkodók száma nagyjából azonos azokkal, akiken uralkodnak (férfiak–nők). Magyarozatként sokat közvetített *idea* volt, hogy a nő függőségben tartása, alávetése, és kiskorúsítása a közjó érdekében történik, amely szöges ellentétben állt az aktuális paradigma, a demokrácia alapelveivel. Arisztotelész:

„A demokráciát nem szabad csak úgy általában meghatároznunk, mint egyesek szokták, hogy az olyan alkotmány, melyben a többség van hatalmon (...), majd pontosított: (...) az a demokrácia, amikor a szabad emberek kezében van a főhatalom.”¹⁵

Szókratész, a férfi–női erények tekintetében megengedőbb volt Arisztotelészénél. Szerinte a férfiúi és az asszonyi erény között mindössze fokozati, nem pedig minőségbeli különbség van. Enyhébb véleményét azzal támasztotta alá, hogy a kor egyik hatalmi kiváltságának számító közös étkezési lehetőséget a nőknek is megadta volna. Arisztotelész viszont ellenzett minden kiváltságot és egyenlőséggel kapcsolatos elgondolást, mert az, szerinte túlságosan családias városállamokhoz vezetne. Továbbra is kitartott eredeti véleménye mellett: a nő a „*legelvetemültebb és legvadabb, s a nemi élvezetben és az evésben a legaljasabb lény*”.¹⁶

A patriarchátusban a férfiközpontú gondolkodás elterjedt és stabilizálódott. Arisztotelész szerint, a társadalomban az alávetettek lázadásának oka általában a következő lehet:

„Meg kell határoznunk: milyen viszonyok közt keletkezik forrongás, mi célból, és harmadszor, mi az eredete a politikai zavaroknak és az egymással szemben folytatott harcoknak. (...) Az egyik fél ugyanis az egyenlőségért küzd s azért támaszt zavart, mert úgy véli, hogy bár egyenlő jogú azokkal, akik egyre jobban fölébe kerekednek, mégis hátrányos helyzetben van; a másik fél pedig az egyenlőtlenségért és a maga érvényesüléséért harcol, mert úgy véli, hogy bár másokkal éppen nem tekinthető egyenlőnek,

¹⁴ III. k. 128 4a.

¹⁵ uo.: IV. k.129 0a (4)

¹⁶ uo.

mégsem jut annyihoz, amennyihez a vele egyenlők, hanem még kevesebbhez (ez a törekvés pedig lehet jogos, de jogtalan is); ha rosszabb sorban vannak, azért zavarognak, hogy egyenlők legyenek, ha meg már azok, akkor azért, hogy még többjük legyen”.¹⁷

Szerinte az elégedetlenség és viszálykodás általában valamely haszon vagy köztszetelet érdekében történik, mely ilyenolyan mértékben hatalomszerzéssel vagy annak megtartásával jár. Az arisztokráciában előforduló nézeteltérések a hatalomgyakorlásból kiszorított felek elégedetlenségéből adódik, amikor a vezető tisztségek megszerzése még a rátermettek között is csak kevesek privilégiuma. Az alkotmány idővel engedményt tesz a változást követőknek, és átalakul, a lázadók elérik céljukat. Ilyen eredmény azonban, Arisztotelész megítélésében, nem lehet női diadal, ezért az esetleges női hatalmat a demokrácia extrém állapotaként írta le:

„A szélsőséges demokráciában észlelhető jelenségek is türannikusak: asszonyuralom a családban, hogy aztán a férjükről mindent besúgjanak, aztán a rabszolgafegyelem meglazítása ugyanezen okból, mert szolgák és asszonyok nem fondorkodnak a türannoszok ellen, sőt, ha jól megy soruk, szükségszerűen jóindulattal vannak a türannisz és a demokrácia iránt (hiszen a nép maga is egyeduralomra tör). Ezért mindkettőjük előtt nagy a

becsülete a hízelgőknek, a demokráciában pedig a népámítónak (a démagógosz ugyanis hízeleg a népnek), a türanniszban viszont azoknak, akik megalázkodnak; és éppen ez a hízelgő ember munkája”.¹⁸

A hatalom és a megegyezés tekintetében felvázolta a megoldást, és a nemi hierarchiában értelmezhető módszert írt le az esetleges nemi demokrácia mint diszfunkció működésére:

„(...) Mert hiszen nem is lehetnek valami kiválóak annak tettei, aki legalábbis annyira nem különbözik polgártársaitól, mint a férfi az asszonytól, az apa a gyermekeitől, az úr a szolgájától; és aki valamit egyszer megszegett, az aztán később már nem hozhat helyre annyit, mint amennyire eltávolodott az erénytől. Az egymáshoz hasonlóknál viszont az a helyes és igazságos, ha váltják egymást, mert hiszen éppen ebben áll az egyenlőség és a hasonlóság, mert az egyenlőtlenység az egyenlők és a különbözőség a hasonlók között természetellenes, márpedig semmi természetellenes nem lehet nemes”.¹⁹

Tehát asszonyra díszít továbbra is a hallgatagság hozhatott, mely viszont erénytelenségnek számít a férfikörökben, mivel akkor 'ő, olyan kifejeletlennek tűnne, mint a tudatlan gyermek.²⁰

¹⁸ V. k. 131 3b.

¹⁹ VII. k. 132 5b

²⁰ Morus, 1989: 65

¹⁷ V. k. 130 2a

in summa

A matriarchális társadalmak megítélése vegyes, mivel létezését a kortárs, hasonló államberendezkedések jelenléte ellenére is mindössze a matrilineáris leszármazással kapcsolatban tárgyalják. A klasszikusként leírt matriarchátusban a hatalom a nők kezében van. Kiváltságos helyzetük olyan automatikusan és praktikusán jelenlévő struktúra, amely szilárd alapot ad a létfenntartáshoz és a fajfenntartáshoz. Az őskori és a modern korokban jelenlévő matriarchátust hierarchikus, de hatalmi erőszakszervezet nélküli formulaként vázolják fel, melyben nem az agresszió és az erőszakos tulajdonszerzés dominál. Ismeretlen a bűnözés és a nemi erőszak fogalma, s nincsenek hatalommegszilárdító állami intézmények és központi vallási szervezetek.

A patriarchális eszmék szerint a közéletiben- és családi életben, a matriarchátus bukása óta eretnek gondolatnak számított a nem férfi uralkodó, vagy vezető megválasztása, és a nemi viszonyok nézőpontjából a fent említett erények (elvárások) potentát birtokosai kizárólag csak férfiak lehettek. Az ember, a nép terminológiája a férfiak csoportját jelölte, és a nemzetség létrehozásában jelentős szerepet játszó nőket, anyákat kihagyták fogalmából. A nőket és gyerekeket a birtokviszonyokba, a férfiak javai közé sorolták.

A társadalmi rendet és az alá-fölérendeltségi viszonyokat a hatalomgyakorlás módja felől határozták meg. Az ókori társadalmakban a teljes jogú polgár státusának elnyeréséhez mindössze férfinak kellett születni, és a cenzusban harmad-negyedíziglen igazolni a polgári származást.

A származási és vagyoni státus mellett privilegizált területté vált a műveltség, nők részvétele nélkül. Ily módon kialakulhatott egyfajta nemi arisztokrácia, a hatalom egyedüli birtokosa a férfit lett.

Ezután fölmerülhet egy államszervezési kérdés: a modern demokráciában a nők egyenlőségének és jogainak rendszere épülhet-e olyan ókori struktúrára, melyben a teljes társadalom másik felét alkotó népesség (a női) nem képviseltetheti magát egyenlő és igazságos arányban a közéletben?

Kulcsszavakban: Női sztereotípiák: negatív nemi megítélés, alávetettség, az anya és az anyaság értékelése csökken, önállótlanág, háttérszerepek, közéleti tevékenységektől elzártság, műveletlenség. Férfi sztereotípiák: pozitív nemi megítélés, hatalomgyakorlás, apakultusz, határozottság, közéleti szerepek, műveltség, alkotás.

Őseredeti modernitás**Gazdaság és társadalom**

Az ókorból napjainkba történő átkötéssel az arisztotelészi kori nemi sztereotípiák, valamint a mai nők negatív megítélésnek hasonlóságát szeretném bemutatni. Az alábbiakban

összehasonlítom az ókori patriarchátusban kialakított női szerepköröket a napjainkban ismert tudományos közgondolkodók által vázolt elvárásokkal. E fejezetben Weber és Tönnies gazdasági-szociológiai, Simmel és Foucault etikai, Comte-Sponville általános paradigmaalkotó megállapításait idézem. A szövegekben a tudományosság és a nyelvezet fejlődött, a férfias nézőpont maradt, amely apriori igazságként kezelte a hatalom férfi általi birtoklását, kinyilvánítási agresszióját és a társadalmi nemi szerepek szilárdságát.

Max Weber *Gazdaság és társadalom* című munkájában a patriarchátus kialakulásának és megszilárdulásának stációit taglalta. Különbséget tett a *közösség* és a *társadalom* fogalmai között, és a társadalmi cselekvéseket szubjektív értelmük szerint határozta meg. E két alapegység szétválasztásánál ő szintén az ókori demokráciákból ismert nemi sztereotípiákból indult ki, s bár több ponton hivatkozott rá, nem ismerte el semmiféle gazdaságilag és szociológiailag értékelhető államberendezkedés létezését az apajogú társadalmak előtt (matriarchátus).²¹ Weber a nemek jogegyenlőségének csíráját a spártai kényszer-berendezkedéshez hasonlította, amikor a háborúskodó férfiak helyett nők és anyák vezették a ház-

tartást, olykor a közösséget, ami szerinte összeférhetetlen a patriarchális elvekkel:²²

„A házközösség a tisztelet és a tekintély őseredeti formája, (...) alapja 1. az erősebbek és 2. tapasztaltabbak 'tekintélyének' azaz: a férfiak tekintélyének az asszonyokkal és a gyermekekkel szemben, a harcra készek és munkaképesek tekintélyének a védtelenekkel és munkaképtelenekkel szemben, a felnőttek tekintélyének a gyermekekkel szemben és az öregekének a fiatalokkal szemben”.

Az őseredeti társulási formának a tartós szexuális közösségre alapított családformulát tartotta: apa, anya és gyermek közösségét. Szerinte a közösségi kapcsolatok közül csak az anya és a gyermek közötti reláció valódi és őseredeti, mivel a gyermekről gondoskodik mindaddig, ameddig önállóan táplálékszerzésre nem lesz képes.²³ Weber pozitívan nyilatkozott a *házzól*, a *háztartásról*, a *házasságról* és a *házközösségekről*. Leszögezte, hogy a házközösség koránt sem primitív szervezet, mivel működtetésének feltétele a tervszerű gazdálkodás (pl. növénytermesztés), melyet nagyrészt a nők szerveztek és irányítottak. Ugyanakkor több helyen hevesen tiltakozott a matriarchátus fikciója ellen, és alaptézisként értékelte a patriarchátus hatalomrendszerét:²⁴

²¹ E ponton fölmerül a kérdés: Weber szerint a tradíció milyen időintervallumon belül értékelhető, és minek alapján mondható hitelesnek? Például a Platón és az Arisztotelész meghatározta androcentrikus társadalomberendezkedés, amely a polisztársadalmak mesterséges megalakításával, és a matriarchátus tradícióinak figyelmen kívül hagyásával, ilyenformán: előzmények híján jött létre, autentikusnak, illetve legitimnek tekinthető-e?

²² Weber, 1992: 58-65

²³ Id. uo.: érdekes pl. a „tejtestvérek” elnevezés, ami nem első sorban a közös szoptató anyát jelenti, hanem azokat a családon belül nevelkedő gyerekeket, akikről gazdaságilag közösen gondoskodnak.

²⁴ Weber, uo. 100

„Különösen az a hipotézis tarthatatlan, mely szerint az 'anyajog szerinti házasság' hajdan egyetemesen uralkodó forma volt. (...) A patriarchális uralomban a személyes alávetettség biztosítja az úr által bevezetett rendszabályok legitimitását, és csupán az úri hatalom tényét és korlátait kell 'normáktól' eredeztetni –, de nem lefektetett normáktól, hanem olyanokból, amelyeket a tradíció szentesít”.

A női önállósodás egyik formája volt a klasszikus patriarchátus idején, hogy amikor a ház ura távol került otthonától vagy meghalt, hatalma teljes egészében az otthon maradt új uralkodóra szállt, miáltal az alávetettek teljes birtoklási jogát is gyakorolhatta. Weber megjegyezte, hogy olykor valamelyik anya önálló autoritást próbált kiépíteni magának, melynek oka szerinte az volt, hogy: *„a nő volt a tulajdonképpeni 'gazdasági' feladatok legősibb végrehajtója – művelte a földet és elkészítette az ételeket, vagyis állandóan gondoskodott a táplálékról”.* E ténnyel elismerte a nők komplex családfenntartói képességét, habilitását, és az oikosz életének megszervezését, miáltal a nő méltán érezhette volna magát egyenrangúnak a férfiak megszervezésében. Ezek szerint, a női önállóság a korabeli közösségi életben is megnyilvánult, és ha rejtetten említve is, de jelen volt a későbbi, a középkori társadalmak működését elemző leírásokban is. Weber:²⁵

„Ugyanerre utal az az olykor előforduló szokás is, hogy a férj és feleség hátat fordít egymásnak, vagy hogy teljesen külön eszik, és az is, hogy a politikai szervezeten belül a férfiszervezet mellett önálló asszonyszervezetek vannak, saját törzsfőnöknőkkel”.

A tiszta patriarchátus rendjének megingását Weber a *patrimoniális* rend kiépülésével magyarázta, mely a következő: *„...amikor tehát a ház fiainak vagy más függő helyzetben lévő tagjainak földet és esetleg felszerelést adnak, s ennek következtében decentralizálódik a házon belül a hatalom”.*²⁶ A társadalmi rétegekre kivetett, politikai értelemben vett patrimoniális uralmi rendszerben pedig:²⁷ (ld. még itt²⁸)

„...az alattvalót csupán az úrért, és az úr szükségleteinek fedezéséért létező lénynek tekinti, és ilyenformán közel áll hozzá az a felfogás is, amely szerint az alattvaló létének értelme nem más, mint az általa végzett gazdasági tevékenység, vagyis az, hogy képességei szerint teljesítse az úrnak járó köz- és munkaszolgálatot”.–

²⁵ Weber, uo.

²⁶ Weber, uo.: 106

²⁷ Weber, uo.: 118

²⁸ Ezzel együtt kialakult a tradicionális alapokra helyezett földesúri hatalom, ami egyoldalúan felbontható kötelékbe rendezte alávetettjeit. A földesúri hatalom szinte semmiben sem különbözött a szűkebb oikoszban gyakorolt hatalomtól, az úr olykor fizikai kényszerrel, illetve fizikai fölényének biztos tudatában ért cél. Mindez vonatkozott a jobbágyokra, gyerekekre és nőkre egyaránt, akik az úr tradicionális hatalmát magától értetődő *legitim jognak* tartották. A szolgálat mindenkinek egyformán kötelező volt, hacsak az uralom birtokosa (valójában: *házbirtokos*, vö. háziúr) másképp nem rendelkezett. A munkaszolgálatot úgy lehetett zökkenőmentesen biztosítani, ha nemcsak örökletes pozíciók (tradíciók) kötötték az alávetettet feladatainak ellátására, hanem e célra létrehozott szervezetek kérik számon tőlük (pl. céh, egyesület vagy más, de mindenképpen az uraság által létrehozott szervezet, amelyet később ő maga szabályozott, illetve hozott kedvező helyzetbe). Hatalomtechnikai szempontból bevált módszer, hogy az uraság (főnök, vezető vagy családfő, sohasem nő személyében) hatalmának alávetett személyekből állítja ki megbízottjait, akik ellenőrzik az alávetetteket.

Weber több helyen *általában* említette uralkodó és alávetett viszonyát, melyben az uralkodó a férfi, az alávetettek pedig férfiak és nők, akiken belül jelen van még egy lépcsőfok, ahogyan az ókorban is: az alávetett férfiak alávetettjei a nők, akik a hatalomból eleve kizárás mellett, saját köreik férfijainak is alávetettek, vagyis a többes alávetettség rendszerében élnek. Patriarchátus vagy patrimonialis rend – a hatalmi-uralmi rendszer birtoklása szempontjából indifferens. Weber androcentrikus hatalom-definíciója bár nem kifejezetten a férfi–női kapcsolatok taglalására irányult, általánossága és praktikus használata révén párhuzamosságokat mutat a férfi–női viszonyrendszeren belül kialakított határokkal. Területei kulcsfontosságúak: politika, gazdaság, intim szféra.

A dominanciáról alkotott elméletében éles határvonalat húzott a hatalom és az uralom között. Szerinte a különbség közöttük, hogy a *hatalom* érvényesítése a fizikai kényszer *fenyegetettségére* épül, míg az *uralom* a társadalom tagjainak azon *meggyőződésére*, hogy az őket vezető kormányzat legitim. A hatalom esetében a hatalomgyakorló közvetlenül kívánja érvényesíteni akaratát, míg az uralomban az úr, a cselekvő viselkedését befolyásolja oly módon, hogy a cselekvő önszántából, saját maga akarjon az uralomgyakorló elképzelései szerint cselekedni. A hatalom a társadalmi kapcsolatok egyik megjelenési formája akkor, ha „*van rá esély – így Weber –, hogy valaki saját akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul az esély*”. Az uralomnak első sorban funkcionális iránya van, hiszen az uralkodó akaratát a másik fél cselekvésére kényszeríti, mellyel saját érdekeit előtérbe helyezi, illetve hasznát általa kívánja növelni: ²⁹

„Az uralom, mint azt rövidesen kifejtjük, különleges esete a hatalomnak. Ahogy a hatalom más formáira, úgy különleges esetére, az uralomra is igaz, hogy birtokosának egyáltalán nem kizárólag – de még csak nem is többnyire – az a célja, hogy uralmát tisztán gazdasági jellegű érdekeinek szolgálatába állítsa, az pedig kiváltképpen nem mondható el róla, hogy birtokosa netán csak azt akarná elérni, hogy kielégítően el legyen látva gazdasági javakkal”.

Az uralom kialakulásának mechanikája Webernél:

érdek-konstelláció folytán:	általában monopolhelyzetben alakul ki; birtoktulajdonra vagy jártasságra épített hatalomérvényesítés
autoritásból kialakuló/eredő:	parancsadási hatalomból fakad, és engedelmességi kötelezettséget követel; érdekektől független alapkövetelmény (pl. a ház atyjának ura)

²⁹ Weber, 1992/2/3:47

Eszerint jelentős különbség mutatkozik az érdeken alapuló uralom (pl. piaci érdek), és az autoritáson alapuló uralom (pl. családban a családfőé) között. Előbbi a haszon megszerzésére koncentrál, utóbbi viszont a cselekvők egyéni érdekeit figyelmen kívül hagyó engedelmisségre épül. Tiszta formában, az érdekkonstellációból és az autoritásból eredő uralomszerzés esetében is jelen van az engedelmeskedő érdeke az engedelmeskedéshez. Weber az uralom két pólusára egyfelől az *uralkodók* autoritását és legitimitásra hajló igényét, a másikra pedig a *cselekvők* engedelmisségre mutató hajlandóságát helyezte, és az uralom fogalmát szűkebb formában használta:³⁰

„Az uralkodó személynek vagy személyeknek a kinyilvánított akarata ('parancsa') befolyásolni kívánja, és ténylegesen befolyásolja is mások (az 'uralomnak alávetett' személy vagy személyek) cselekvését, aminek eredményeképpen ez a cselekvés – társadalmilag releváns számú esetben – úgy megy végbe, mintha az uralomnak alávetettek a parancs tartalmát önmagáért tették volna cselekvésük maximájává ('engedelmisség')”.

A nagy szervezetekben tehát általános szabályok biztosítják a vezethetőséget, és az emberek annak megfelelően, egymás cselekedeteire építve koordinálják tevékenységüket, igazodnak a közös kultúrához és morálhoz. Weber szerint e tevékenységek mikroszinten nem igényelnek különösebb irányítást, az alapszabályok és normák a közgondolkodás részét képezik, a nagyobb társulások tevékenységét azonban a működés elvi tisztasága és hasznossága érdekében szabályokhoz kell kötni. Hangsúlyozta, hogy az emberek tömegei kizárólag eszerint, vagyis *racionális uralom* segítségével irányíthatók, melynek feltétele, hogy csoportjai az uralom legitimitását önként elismerjék, valamint, hogy alkalmazkodni és engedelmeskedni akarjanak. A Weber által konstituált *legitim* uralmi formák:

1. *Racionális uralom*, amelynek alapja a tételes rendnek, s az általa az uralom gyakorlásával megbízott emberek utasítási jogának legalitásába vetett hit. Ez az alapja a bürokratikus szervezetnek.
2. *Tradicionális (királyi) uralom*, amely az ősidők óta érvényes tradíciók szentségébe és az általa tekintélyre hivatott emberek legitimitásába vetett köznap hit.
3. *Személyi (karizmatikus) uralom*, amelynek alapja az odaadás egy személy hősiessége vagy példamutatása, valamint az általa kinyilatkoztatott vagy létrehozott rend iránt.
4. *Transzcendentális uralom*, a hatalmat vallási érvekkel bizonyítják (pl. Egyiptomban a Napkirály).

³⁰ Weber, uo.:52

Weber legitimitással kapcsolatos elméletrendszerében kitért a demokratikus hatalomgyakorlásra. Kijelentette, hogy „*elvileg mindenki egyformán képes*” a közös ügyek intézésére, és minimálisra szűkítette azt a kört, amelyben parancsadási hatalom érvényesülhet. E kijelentés megengette volna a női érdekek érvényesítését is, de az egyenlőség ezen formája továbbra is a férfiak egymás közötti demokratikus viszonyát és jogrendszerét jelentette, ugyanis Weber leszögezte, hogy az autoritáson alapuló hatalomnak szinte kivétel nélkül a *tradíció szentsége jelenti alapját*. Szerinte, maga a tradíció írja elő, hogy a továbbiakban is úgy legyen, ahogyan addig volt. Empirikus legitimitás-elméletében kifejtette, hogy számára nem az uralom által feltételezett elvek és normák mérvadók, hanem maga a jelenség, annak fennállása, hogy az alávetettek engedelmeskednek a fensőbbiség akaratának, és a parancsok valamely normatív érvényességi ideológia részét képezik.

Az előbbieken vázolt patriarchális és patrimonialis uralmi rend szabályaiból kirajzolódik a hatalom maskulin mivolta – már ha csak terminológiailag nézzük is, mindvégig az úrról és az uralomról beszélünk –, mely közéleti-morális hatásánál fogva a családi élet moralitását is meghatározza. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy ezen eszmerendszer kedvezményezettjei átlépve a küszöbön, varázsütésre családon belüli egyenjogúságot adtak volna házuk népének, illetve házastársuknak, vagy

az ő érdekeiket figyelembe vevő pozícióba helyezték volna őket.

Közösség és társadalom

Ferdinand Tönnies a közösségi társadalmak és a modern társadalmak szerveződési formájának leírásával szintén a fallogocentrikus nézőpontot erősítette. A *Közösség és Társadalom* című művében a kapitalizmus, a modern kori és a korábbi, valamint a pre- és modern kapitalista társadalmak működési különbségeit taglalta. Fő gondolata volt, hogy a közösségi társadalmak organikusan működnek, a modern társadalmakat viszont az ember hozza létre. A téma szempontjából ennek azért van jelentősége, mert az általa alacsonyabb rendűnek tartott, introvertált közösséget nőies ismérvekkel, a magasabb rendű, extrovertált társadalmat pedig férfiasakkal ruházta fel. A közösség és a társadalom közötti különbségről Tönnies így írt:³¹

„Minden bizalmas, otthonos, kizárólagos együttélést közösségnek kell tekinteni. A társadalom viszont a nyilvánosság, a világ. Az övéivel az ember születésétől fogva közösségben él, minden gondjukhoz és örömhöz kötődik. A társadalomba mint idegen területre lépünk”.

³¹ Tönnies, 2004:9

Tönnies közösségre és társadalomra vonatkozó ellentét-táblázata:

Közösség	Társadalom
lényegakarát	választóakarát
lény	személy
birtok	vagyon
földbirtok	pénz
családjog	kötelmi jog

A lényegakarát és a választóakarát közötti különbségtétellel Tönnies alapvető társadalom-berendezkedést állapított meg. Lényegakarát: az emberi test pszichológiai ekvivalense, tkp. maga a gondolkodás (pl. a tudományos és a művészi szellem: képzeleti és gondolati komplexum). Formái mindig tevékenyebbek és hatékonyabbak, mivel az élethez tartoznak (motívumok). Nőkre vonatkoztatott akaratformák: tetszés, szokás, emlékezet; „...az egyes egyed észrevétlenül előrehaladó növekedés útján jut tökéletes és érett létéhez, hasonlóan az organizmushoz, melyet kifejleszt, kibontakozván abból a csírából, amely magában rejt az (mind pszichikai, mind fizikai) meghatározottságot, amely nemzőtől származó sejtekkel való összefüggésből ered”.³²

A választóakarát individuális képződmény, világos célokat követ, és mások számára megismerhető szubjektummal rendelkezik. Az állandó döntéskényszer miatt absztrakt szerződések jönnek létre, és minden újabb interakció többé-kevésbé új szerződésnek számít (vö.: piac, érték-ellenérték csere a szükséges mértékben, mechanikus üzlet). E viselkedési mechanizmus Tönnies megvilágításában a korábbi tradicionálisan férfiakra vonatkoztatott akaratformával egybecseng, mivel mindezek végrehajtásához szerinte jövőbelátásra, konspirációs képességre van szükség, amelyek tisztán férfitulajdonságok. Ebből arra következtetett, hogy minél inkább a jövő rejt a sikert, annál inkább a férfinak kell tisztánlátással cselekednie, vezetnie, irányítania. A helyben maradó, passzív nő alkalmatlan erre. Tönnies:³³

„A választóakarát megelőzi azt a tevékenységet, amelyre vonatkozik, s kívül marad rajta. Miközben neki nincs egyebe, mint egy gondolatba foglalt léte, addig a tevékenység hozzá mint az ő megvalósulása viszonyul”.

³² Tönnies, uo.: 99

³³ Tönnies, uo.: 160-163

A fentiek sem kifejezetten a férfi és női tulajdonságjegyek elemzésére létrejött fejtegetések, mégis kirajzolódik az a nézőpont, mely a nemek képességeit, lehetőségeit és feladatainak mesterséges szétválasztását jelzi. Tönnies (Kanthoz és másokhoz hasonlóan) a későbbiekben némileg rehabilitálta a nők képességeit:³⁴

„Ha a férfinak tulajdonítjuk az okosság érdemét, úgy az okosság semmi esetre sem azonos az egyáltalában vett intellektuális erővel. Amennyiben ez produktív, szintetizáló, annyiban sokkal inkább a női szellem benne az, ami jelentős”.

A Tönnies által fölvázolt tradicionális és modern társadalom közötti különbségtétel megerősítette az androcentrikus látásmódot, egyben további irányt szabott. A társadalom változásának része, hogy az egyes embernek a többiekkel szemben tanúsított magatartása tisztán érdekek mentén jön létre, és a *valamiért törekvés* aktivitása az alárendelt csoport engedelmissége nélkül lehetetlen. Az érték tehát Tönnies szerint a modernitásban a férfitulajdonságok erősítése szerinti viselkedés, vagyis olyan cselekedetek, amelyekkel az emberek képesek a kiadott szerepeket követni. Az ehhez szükséges képességek és tulajdonságok szerinte eredendően a férfiban lakoznak, és az annak megfelelés a tradicionális női princípiumokkal ellentétes. Az elgondolás rezonál azzal a paradigmával, hogy a bináris oppozíciók alkalmazása férfias mentalitásokat vált ki az emberekből, illetve az érvényesüléshez elengedhetetlen habitus-változásokat hív életre.

Horváth Júlia Borbála a BCE Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának végzős hallgatója, disszertációja védelem előtt áll.

Bibliográfia

- Arisztotelész: Politika. Gondolat, MEK, 1994. <http://mek.oszk.hu/04900/04966/04966.htm>
Morus Tamás: Utópia. Európa Könyvkiadó, 1989
Nagl-Docekal, Herta: Feminista filozófia (ford. Hell Judit.) Áron Kiadó, 2006
Tönnies, Ferdinand: Közösség és társadalom. Gondolat Kiadói Kör, 2004
Weber, Max: Gazdaság és társadalom II/1-3. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1992.

³⁴ Tönnies, uo.: 163